

Írta: Kökönyei Gyöngyi – Negrea Vidia

AZ ÁLDOZAT ÉS BŰNELKÖVETŐ KÖZÖTTI KAPCSOLAT HELYREÁLLÍTÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI AZ ASZÓDI FIATALKORÚAK SZEMSZÖGÉBŐL

BEVEZETÉS

A pszichológiai szakirodalomban az antiszociális személyiségzavar, pszichopátia és szociopátia terminusokat szinonimaként használják. Ez gyakran vezet ahhoz a téves gondolathoz, hogy minden bűnöző pszichopata. Döme László is felhívja figyelmünket Személyiségzavarok c. könyvében (1996.), hogy a diagnózis felállításakor túl nagy hangsúlyt fektetünk a kriminális viselkedésre, pedig ilyen személyiségeket találunk a mindennapi életben is, csak ők szociálisan elfogadható módon érvényesítik a stílusukat. De pontosan milyen emberekre is gondolunk akkor, ha elhangzik a pszichopata szó? Ha tömören szeretnénk összefoglalni a jellemzőket, akkor Mérei Ferenc (1968, id. Kulcsár, 1991) mondatához fordulhatunk, aki így jellemzi őket: nem szeretnek, nem szoronganak, és nem tanulnak a tapasztalataikból. Mindezeket kiegészíthetjük azzal, hogy nem érznek büntudatot, megbízhatatlanok, interperszonálisán érzéketlenek, empátiás készségük gyenge, de felületes bájukkal és intellektusukkal gyakran megtévesztik a többi embert (Cleckley, 1976, id. Kulcsár, 1991). A különböző epidemiológiai adatok azt mutatják, hogy körülbelül a börtönpopuláció 76%-ra jellemző ez a leírás. A többi bűnöző másodlagos pszichopataként jellemezhető inkább, gyakran fejezik ki az emócióikat, és gyakran panaszkodnak belső konfliktusokra, például büntudat, szorongás, paranoia, harag (Lewis, 1991). Vagyis arra szeretnénk rámutatni, hogy nem minden bűnöző pszichopata, és az összefüggés fordítva is igaz, nem minden pszichopata bűnöző.

ELMÉLETI HÁTTER

Nemcsak elméletek, hanem a tapasztalatok is azt mutatják, hogy az elkövetők között is találunk olyanokat, akiknek van büntudatuk, megbánták tetteiket, képesek megérteni mások érzelmeit, állapotait. A resztoratív igazságszolgáltatás (Restorative Justice) névvel jelzett irányzat is a bűnelkövetők érzelmeire épít. A cél az, hogy az elkövető vagy elkövetők felismerjék, hogy tetteik milyen hatással voltak az áldozat(ok)ra ill. a családjukra és a saját közvetlen környezetükre, szüleikre, barátaikra, testvéreikre – egyszóval a közösségre. McCold (1999) szerint a resztoratív program megvalósításához minimum két követelményt kell elérni: 1. az áldozatok és elkövetők szemtől szembeni találkozását, 2. együtt határozzák meg ekkor a további kapcsolatukat. Három fő modellt tudunk azonosítani az elmúlt 30 év gyakorlatában, melyeknek mára sok formája alakult ki. A mediáció-, a konferencia- (megbeszélés) és a körmodellek bár szerkezetükben, lefolyásukban, a levezetés módjában különböznek, azonos alapokra építkeznek. Maga a büntett nemcsak az áldozatnak, hanem a közösségnek és az elkövetőnek is okoz sérüléseket, melyeket orvosolni kell. Vagyis be kell vonni az igazságszolgáltatásba ezeket a személyeket is, és aktív szerepet biztosítani a számukra. A közösségnek különösen nagy szerepet szán ez a szemlélet, mégpedig a béke megerősítését, a sérült kapcsolatok helyreállítását a közösség felelősségévé teszi. Miről is van szó tulajdonképpen? Nem vállalkozhatunk jelen tanulmányunkban arra, hogy részletesen kifejtjük, mit tartalmaz, jelent ez az irányzat (erről a mostani ill. következő számokban még olvashatnak), csak a vizsgálatunkhoz kapcsolódó gondolatokra szeretnénk rámutatni. Ha a Jóvátételi Igazságszolgáltatás (resztoratív) tiszta modelljéből indulunk ki, akkor egy olyan találkozást képzelhetünk el az áldozat és elkövető között, ahol a tények (mi is történt valójában, milyen kár keletkezett) és az érzelmek kifejezése (hogyan hatott

a tett az áldozatra ill. az elkövetőre) mellett a jóvátétel, valamint ennek a megvalósítása is megbeszélésre kerül. A találkozáson az elkövető felismeri, hogy felelőséggel tartozik a viselkedéséért, bocsánatot kér, jóvátételi szándékát kifejezi, ill. ennek a konkrét megvalósítását is vállalja. Az áldozat pedig megbocsát, ezáltal feloldódást nyújt az elkövetőnek, s így a bizalom és a kapcsolat ismét helyreállhat. A különböző modellekben a résztvevők körében találkozhatunk egy semleges személlyel (facilitátor), aki segít a találkozás, a megbeszélés és a megegyezés lebonyolításában, valamint az áldozatok és elkövetők családjával és/vagy azokkal a szignifikáns személyekkel, akiket érintett a cselekmény, és segítséget nyújthatnak a „főszereplőknek”. Nemcsak fiataloknál alkalmazzák ezt a módszert, hanem iskolákban, kollégiumokban vagy más közösségekben és fiatalok szervezeteiben is (McCold, 1999).

Milyen intrapszichikus és interperszonális mechanizmusok biztosítják a sikeres rehabilitációt és reintegrációt? John Braitwaite (1989) ausztrál kriminológus magyarázatot kínál a kérdésünkre. Szerinte különbséget kell tennünk kétféle szégyenérzet között: a stigmatizáló szégyen megbélyegzést eredményez, bűnöző címkével látja el az elkövetőt, magát az elkövetőt teszi kiutasítottá, míg a reintegratív szégyen csak az elkövető tettét utasítja el, magát az elkövetőt nem. Például a családi konferenciamodellel pozitív személyiségbeli változások erősítéséhez vezet, és lehetőséget ad arra, hogy az elkövető megszabaduljon a bűnöző címkétől, és visszailleszkedjen a társadalomba. Természetesen más okok miatt is jól működnek a konferenciák, „körülések” és mediációs eljárások. A találkozáson minden résztvevőnek megvan a lehetősége arra, hogy elmondja, mi történt, milyen érzelmek keletkeztek benne, hogyan hatottak rá a történetek, és mindenkinek van szava abban, mi legyen a folyamat végeredménye. Amellett, hogy a kapcsolatok helyreállnak, az egész folyamat a demokratikus konfliktuskezelés megtapasztalásának élményéhez vezet.

A folyamat az elejétől a végéig kedvez az empátiás, altruista érzelmek és tettek megnyilvánulásának, megerősödésének. Vagyis a magyarázó elveket kiegészíthetjük az empátiás mechanizmusok fejlődésméleteinek, bizonyítékainak áttekintésével. Hoffman (1991) szerint az empátiás érzelmek döntő szerepet játszanak a morális elvek internalizációjában, a morális viselkedésben és döntéshozatalban. Az empátia fejlődéséről kialakított modelljében bemutatja, hogy bár eredetileg az empátiás érzelmek először egyszerű szemtanúhelyzetben jelennek meg, később különböző mechanizmusok biztosítják, hogy összetettebb morális helyzetekben is aktiválódjanak.

A csecsemők globális empátiája 1 éves kor körül alakul át „egocentrikus” empátiává, amikor a gyerek tudatára ébred, hogy nem ő van bajban, ha egy szenvedő másikat lát, hanem a másik, de még azt gondolja, hogy a másik belső állapota a sajátjával azonos. A következő lépés a fejlődésben 2-3 éves kor körül következik be, amikor a gyermek rájön, hogy mások másfajta érzelmeket élhetnek át. A nyelv elsajátítása lehetővé teszi, hogy komplexebb érzelmeket értsenek meg, éljenek meg, és arra is lehetőséget ad, hogy a nem jelenlévő áldozattal, szenvedővel is empatizáljanak. Ez vezet el odáig, hogy a késői gyerekkorra kialakul a másik életfeltételeivel való együttérzés, empátia is. Mire végigjárjuk ezt a fejlődési folyamatot, információs hálóval rendelkezünk a másik állapotáról. Vagyis a személyről, helyzetről, életfeltételekről szóló információink függvénye is az empátiás válasz (Hoffman, 1991). Gondoljunk csak át, hogyan kapcsolhatók a hoffmani gondolatok a Jóvátételi Igazságszolgáltatás gyakorlatához. A mediációs, konferenciás (megbeszéléses) találkozások biztosítják azt, hogy az akaratlan, kognitívan felszínebb feldolgozási módok által keltett empátiás arousal mellett az áldozattól, a családtól, barátoktól származó információk (amelyek érzelmeiket, életfeltételeik leírását, lefestését tartalmazzák) erősítsék az empátiás érzelmet, mégpedig olyan módon, hogy az empátiás distressz mellett az együttérzési distressz is megjelenjen.

Hogyan definiálhatjuk ezeket a fogalmakat? Az empátiát Davis (1994) a következőképpen definiálja: „az empátia olyan konstruktumok készlete, amelyek az egyik individuumnak a másik élményeire adott válaszával vannak kapcsolatban” (Kulcsár, 1998, 198. o). Az empátiás (vagy személyes) stressz fogalma alatt azt értjük, hogy az együtt érző személy figyelme inkább saját, a

helyzet által keltett negatív érzelmi állapotára irányul. Ezzel szemben az empátiás distressz vagy törődés a másik személy iránti aggodalmat és részvét érzését jelenti (Kulcsár, 1998). Vagyis az előbbi inkább az énre, míg az utóbbi a másakra irányuló választ jelent. Hogyan segíthetjük, hogy a másik szenvedése láttán inkább empátiás törődést éljünk át, amelynek az interperszonális kimenetele éppen az altruista viselkedés (Davis, 1994)? Eisenberg és munkatársai (1991) szerint a perspektíva-felvétel segíti azt a folyamatot. A resztoratív igazságszolgáltatás pedig éppen ezt biztosítja akkor, amikor a büntett által érintett feleket együttes találkozóra hívja.

Elgondolkodhatnánk azon, hogy milyen mechanizmusok sérülnek, vagy milyen okok állhatnak a háttérben, amikor azt látjuk, hogy a másik szenvedése nem kelt empátiát az elkövetőben. A jelen tanulmány azonban nem ennek a kérdésnek a megválaszolására törekedett, hanem azt szeretne volna bizonyítani, hogy a már más országokban (pl. USA, Ausztrália, Új-Zéland) nagyon jó eredményekkel működő resztoratív igazságszolgáltatás-gyakorlatnak itt Magyarországon is van jövője.

Az egyes kategóriák előfordulása a növendékek leveleiben

Levél	Bocsánat	Megbánás	Helyreállítás	Másik	Stigma	ítélet	Én
1.	X	X				X	
2.	X	X	X				
3.							
4.	X	X	X			X	
5.	X	X	X		X	X	
6.	X	X	X	X	X	X	
7.	X	X	X		X	X	
8.	X	X	X				
9.	X	X	X	X			X
10.	X	X	X	X	X		X
11.	X	X	X	X	X		X
12.	X	X					
13.	X	X			X		
14.	X	X	X			X	
15.	X		X	X	X	 X
16.							
17.				X			
18.	X	X	X	X			

MÓDSZER

Olyan vizsgálati eljárást szeretnénk volna kialakítani, amely biztosítja számunkra, hogy megismerjük azokat a gondolatokat, amelyek az aszódi intézet növendékeit foglalkoztatják az áldozattal ill. saját büntetjükkel kapcsolatban. Erre a legjobb megoldás ebben a feltérképező szakaszban egy nyílt végű feladat lehetett. Pályázati felhívást írtunk ki, amely lehetőséget adott a fiúknak, hogy írjanak egy levelet az áldozatukhoz.

VIZSGÁLATI SZEMÉLYEK

A pályázatra 18 fiú jelentkezett (átlagéletkoruk: 16,4 év). A pályázaton való részvétel önkéntes volt, a leveleket jeligével kértük, névtelenül. A jeligére azért volt szükség, hogy a pályázatra beküldött

levelek íróinak később a pályázatban való részvételüket díjazni tudjuk. Minden pályázó növendék írószereket, íróeszközöket, borítékokat, bélyegeket kapott a pályázatok kiértékelése után. A független bizottság megítélése alapján 3 pályázó levelét emeltünk ki, akik további díjakban részesültek: az első helyezett jutalomszabadságot kapott, a második ill. harmadik helyezett igazgatói és igazgatóhelyettesi dicséretben részesült.

ELÁRÁS

A pályázati felhívást elhelyeztük az intézet minden csoportjában. A részvétel nem volt kötelező, mindenki eldönthette, hogy ír-e levelet vagy sem. Egy hét állt minden növendék rendelkezésére, hogy megfogalmazza gondolatait s a folyosón elhelyezett ládába dobja be levelét. A pályázati felhívás a következőket tartalmazta:

„LEVÉL AZ ÁLDOZATOMHOZ PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

Kedves növendékünk!

Biztos érezted már, hogy jobb bele sem gondolni, mi történhetett azzal az emberrel, akinek bűncselekményeddel valamilyen kárt okoztál. De lehet, hogy azért néhányszor elképzelted, hogy mit mondanál neki, ha egyszer találkozna veled.

Felhívásunkkal arra szeretnénk megkérni, hogy ezt a képzelte találkozást levél formájában írd le. A levél olyan hosszú és részletes lehet, amilyennek Te elképzeled. Úgy gondoljuk, hogy minél élethűbb, és minél inkább Rólad szól, annál egyszerűbb lesz megfogalmazni. A levélírás segíthet Neked is, hogy könnyebben tedd magad túl a történeten, ha a tettet miatt lelkiismeret furdalásod van.

A borítékba tett leveled jelígyes legyen, és írd rá a csoportod számát is, mert amennyiben igényed van rá, csoportodban megbeszélhetjük a leveled mondanivalóját. A borítékot dobd az ebédelőben elhelyezett dobozba.

A fogalmazásokat egy független bizottság véleményezi, és a leghitelesebb, legőszintébb írásokat díjazni fogja.

Köszönjük komoly, őszinte munkádat!

Pszichológusok”

EREDMÉNYEK

A levelekben leírtak feldolgozásához a tartalomelemzés módszerét használtuk. Ennek a módszernek megvan az az előnye, hogy jól használható azokban az esetekben, amikor a kutató a vizsgálatban nem tudja anticipálni az elemzési és értelmezési kategóriákat. A motivációk ill. személyiségbeli jellemzők feltárásában jól használható módszerről van szó (Krippendorff, 1995). Minden egyes levélben kikerestük a jellemző kategóriákat, majd utána az összetartozó kategóriákat összevontuk, s végül a legpregnansabb, a lehető legtöbb levélben előforduló nagyobb kategóriákat tettük meg az elemzés tárgyává. Összesen 7 nagyobb tartalmi egységet találtunk:

1. *Bocsánat*: amely nemcsak bocsánatkérés, hanem annak a reménynek a kifejezése is, hogy a sértett (áldozat) megbocsátja a tettet. (Pl. „Én nem tudok így normális életet kezdeni, amíg meg nem bocsát nekem. Nagyon sokat gondolkoztam azon, amit tettem, és azért írom ezt a levelet, hogy a bocsánatáért esedezzem.”)

2. *Megbánás*: ebbe a kategóriába a megbánás, büntudat és a szembenézés, találkozás nehézségének a hangsúlyozása tartozik. (Pl. „Az biztos, hogy megbántam az egészet. De nemcsak a büntetés miatt, hanem azért is, mert egy olyan embert bántottam, aki engem soha.”)

3. *Helyreállítás*: e kategória 3 fő egységet tartalmaz. Néhány levélben csak általános megfogalmazásban érjük tetten ezt a gondolatot – pl. „...ha tehetném, akkor jóvátenném.” A kár helyreállításának megfogalmazása (pl. „Ha lehetett volna, már rég visszafizettem volna, ami kárt okoztam!”) mellett a kapcsolat helyreállításának igénye is szerepel a levelekben: „Ezért, igaz, megkaptam a büntetésemet, de egyszer úgyis összehoz a sorsunk, és akkor ne gyűlölettel nézz majd rám. Azt nem várhatom el, hogy úgy, mint jó barátira, hanem úgy, mint a bűncselekményem előtt, amit elkövettem a sérelmedre.” „Nagyon remélem, hogy az elkövetkezendő napokban, hónapokban, években pozitív irányban fognak megnyilvánulni irántam való érzései.” „Köszönöm, hogy békét tudunk kötni, és én ezért nagy hálával tartozom Önnek. Tisztelni és becsülni fogom Magát.”

4. *Másik*: a sértett fájdalmának, érzelmeinek és állapotának (ill. körülményeinek) felismerése ill. hangsúlyozása. „Megtudtam, hogy van egy beteg fia, és egyedül neveli, és azt is megtudtam, hogy munkanélküli. És én meg pont magát rabolom ki.”, „...mert tudom, hogy maga is egy ember, van arca, neve és épp olyan érzései, mint nekem.”

5. A *stigma* kategóriában mások (pl. sértett) róluk alkotott véleményét, rájuk, ill. cselekedeteikre adott reakcióit találhatjuk, valamint azt, ahogyan definiálják, címkézik az elkövetőket: „Tudom, hogy nem bízik bennem ezek után.” „Mert ha egyszer megházasodnék, és lenne egy gyerekem, akkor mit mondanék neki, ha megkérdezné, hogy mit csináltál 16 éves korodban. Azt, hogy börtönben voltam, mert elkövettem valamit? Vagy hazudjak a saját gyerekeimnek?”

6. *Ítélet*: a bűnéért kapott (megfelelő és megérdemelt) büntetés hangsúlyozása. „Igaz, hogy már megbántam, amit tettem, de most már mindegy, úgyis megkaptam a büntetésem.” „Igaz, hogy rávágtam, ráruágtam Önre, de azért már megkaptam a magamnak való büntetésemet, amit megérdemeltem.”

7. *Én*: Annak a megfogalmazása, hogy elgondolkodott azon, hogy mi lenne, ha ugyanez az esemény vele történt volna meg. „Ha belegondolok, hogy velem történt volna meg vagy a szüleimmel ez a dolog, ezért meg is értem, hogy haragszik rám”.

A 3. és 16. levélben nem jelent meg egyik kategória sem, ez a két levél arról szólt, hogyan követték el a bűnt, milyen körülmények jellemezték akkor az elkövetőket. A leggyakrabban megjelenő kategória a megbánás és bocsánat volt: 18 levélből 15-ben (83,3 %) ill. 14-ben (77,7 %) jelent meg. Helyreállítási gondolatok megfogalmazását 12 levélben találtuk meg (66,6 %). Másik ill. stigma kategóriákba sorolható gondolatokat 7-7 levélben olvashattunk (38,8 %). Az ítéletüket hatan említették meg (33,3 %), az én kategóriájába sorolható gondolatokat pedig négyen (22,2%).

MEGBESZÉLÉS

A különböző kategóriákhoz találhatunk olyan pszichológiai elméleteket, tapasztalatokat, melyeket a bevezető részben már említettünk és biztató jeleket mutatnak a Jóvátételi Igazságszolgáltatás modelljeiben működő folyamat itthoni megvalósításához.

A bocsánat kategória majdnem mindegyik levélben megjelenik. A bocsánatkérés mellett gyakran előfordul a megbocsátás igénye is. Vagyis a sértettel való találkozásra, bár sok esetben félelmetesnek, rossznak tűnik az intézetben levő fiúk számára, mégis van „igény”. A találkozás lehetőséget adna arra, hogy megbánásukat (ld. a megbánás kategóriát) a sértett előtt is kifejezhessék, lelkiismeret furdalásukat csökkentsék. Lehetőség nyílna ezáltal arra, hogy megszabaduljanak a bűnöző címkétől, a stigmatizáló szégyenérzettől (stigma kategória), és megélik azt, hogy nem emberként lettek visszautasítva, hanem a tettük nem felel meg a morális elveknek, szociális normáknak és szabályoknak. A helyreállítási gondolatok nemcsak a kár megtérítését, hanem a kapcsolatok eredeti formájába történő visszaállításának igényét is magukba foglalják. Ez természetesen nem független a stigma kategóriában kifejezettektől, de többletet jelent abból a szempontból, hogy aktív részvételt is vállal ebben a találkozás és megbánás kifejezésével és a kár megtérítésével. Az egész folyamatot

jellemzi az, hogy a növendékek képesek megérteni a másik állapotát, érzelmeit, s gyakran az életfeltételeikről utólag szerzett információk („másik” kategória) is mozgósíthatják az empátiás folyamatot. Mint láthattuk, a perspektíva felvételnek döntő szerepe lehet az empátiás törődés kialakulásában. A találkozás alkalmával olyan érzelmeket, tapasztalatokat élhetnek át a bűnelkövetők, amelyek a későbbiekben támogatják az empátiás válaszok kiváltódását.

Úgy látjuk, hogy Magyarországon is jól működhetnének (természetesen azt tudjuk, hogy nem mindenkinél) a resztoratív igazságszolgáltatás programjai. Természetesen további vizsgálatokat, a módszer elsajátítását és az itthoni viszonyokra való adaptálását kell végrehajtanunk, ha sikereket szeretnénk elérni.

HIVATKOZÁSOK:

BRAITWAITHE, J. (1989). *Crime, Shame and Reintegration*. New York, Cambridge, University Press (id. McCold, P. (1999) im.)

CLECKLEY H. (1976). *The Mask of Sanity*. The C. V. Mosby Co. Saint Louis. (Id. Kulcsár Zs. (1991). *Pszichopátia*. Akadémiai Kiadó, Bp.)

DAVIS, M. H. (1994). Empátia, altruizmus és segítő viselkedés. In: Kulcsár Zs. (szerk). *Morális fejlődés, empátia és altruizmus*. ELTE Eötvös Kiadó, Bp. 1999.

DÖME L. (1996). *Személyiségzavarok*. Cserépfalvi Kiadó. Pszi-choedukáció Alapítvány.

EISENBERG, N., FABES, R., SCHALLER, M., CARLO, G. ÉS MILLER, P. A. (1991). Szülői jellemzők és nevelési módszerek összefüggése gyermekek vikariáló érzelmi válaszaival. In: Kulcsár Zs. (szerk.) (1999. im.)

HOFFMAN, M. L. (1991). Empátia, Társas kogníció és morális cselekvés. In: Kulcsár Zs. (1999). im.

KRIPPENDORFF, K. (1995). *A tartalomelemzés módszertanának alapjai*. Balassi kiadó, Bp.

LEWIS C. E. (1991). Neurochemical mechanisms of chronic antisocial behavior (psychopathy): a literature review. *Journal of Nervous and Mentál Disease*, Vol 179. 720-727.

MCCOLD, P. (1999). Restorative Justice Practice -the state of the field 1999. In: *Building Strong Partnership for Restorative Justice*. August 5-7, 1999 (konferencia kiadvány).

MÉREI F. (1968). *A pszichopátia lélektani elemzése*. Előadás. (id. Kulcsár (1991).